

Кінопортрети в інтер'єрі часу (Віктор Олендер)

Лафиса Іванишина

Кінорежисер Віктор Олендер.

ки української, про собаку і вовка. Це автентична штука! Так само, як Семен у шинку вкрав затички – чопики з бочок. Це анекдот ще епохи Відродження, європейський! Там кожна хвилинка – відсилка до історії. І воно працює. Це справжність. Я, як писав «Пекельну хоругву», стільки історичних документів перекопав!

– А написати якусь казку на тему нинішньої війни і фільм за нею зняти хотіли б?

– Ні, воно мені дуже пече, мені важко ці речі робити. В мене багато особистого, і на війні я був... Воно має відлежатися... Була тема про сучасну історію – батько зник на війні, хлопчик утік з дому – з домовиком і з котом їдуть поїздом у Волноваху... Але я зрозумів, що воно буде прикольненько, а переводити війну в приколи я б не хотів. Навіть казки! Ще люди гинуть, не можна з цим жартувати.

– Після прокату «Пекельної хоругви» ви виставляєте її на онлайн-платформах?

– Річ у тім, що це державна власність. Я не можу показати фільм без дозволу! Це не комерційна штука. Якщо людина купила ліцензію, вона може показати, як це зробили черкащани. І завжди їх просять: «Давай ще, ми знов хочем подивитись!». Слава Богу, українське кіно є! Це родинний фільм! «Пекельна хоругва» – це перший фільм, де козаки показані не бидлом: «Горілку п'єш?» – «П'ю!» – «А ну, перехрестися!» Від цього ми відійшли, там був козак, який вчить французьку мову, латинь, боротьбу, жертвує собою – тобто це лицар! Оця ментальність шляхетства в Україні – вона має бути! В усіх моїх сценаріях таке. І в новому сценарії – теж шляхетство. Україна повинна мати свою міфологію – козацької шляхти, української сільської шляхти, тобто благородних людей. Можна сховатися від війни, а можна піти воювати за свою країну. Оце – шляхетство. Каста воїнів, українських кшатріїв – вона в нас недооцінена і карикатурно зображена.

– Останнім часом говорять про те, що в кіно потрібен герой, і той же Михайло Ілленко над цим працює. Ви нині фактично розробляєте цей типаж...

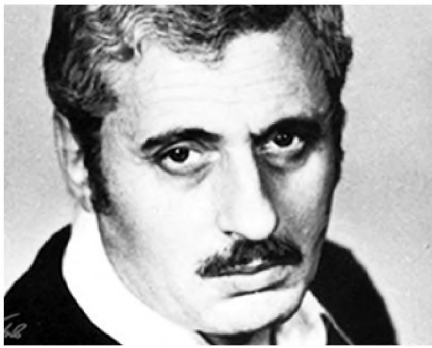
– Ідея мені зрозуміла, я теж ці ідеї використовую. Але я працюю з дітьми. Тридцять п'ять років розповідаю казки дітям. Впливаю на їхню свідомість. І впливаю добром. Я не ставлю перед ними незрозумілих завдань і смислів. Роблю такі речі, які зрозумілі. І вони діють добре! Цей фільм дивляться сім'ями. Тепер уже є маркер. Я задав рівень, нижче якого опускатись не можна. І це бісить тих, хто проти України і українців, тому їм не дають знімати продовження. А ми його знімем. Думаю, якось зможемо.

– Фільм значною мірою для дітей. Вони все сприймають, і складні історичні моменти?

– Там немає складних історичних моментів. Навіть складне показано зрозуміло. Я ж дитячий письменник. Діти все розуміють чудово, тільки треба правильно їм це показати. Вони сміються там, де треба, і розуміють, і потім мені батьки пишуть, що діти граються в це, вибирають ті моменти, які важливі. Це дуже багато значить.

22 вересня 2020 року

Віктор Петрович Олендер прийшов у кіно рано, але сходження до режисури тривало роки, можливо, через те, що не мав не кінематографічної освіти (закінчив педагогічний інститут). Та в 31-річному віці він став режисером науково-популярного кіно і, почавши 1972-го, ставив фільми фактично без пауз; деякі з них удостоювалися нагород на кінофестивалях. Творчий склад студії «Київнаукфільм» був досить інтелектуальним, і Олендер органічно ввійшов у це середовище, а серед розмаїття тем і жанрів обрав те, що його вабило. Він належав до учнів Фелікса Соболева, режисера, якого цікавили нерозгадані таємниці природи, надприродні явища, сокровенне в психології та соціології людини. Фільми цього майстра – «Мова тварин» (1967), «Чи думають тварини» (1970), «Сім кроків за горизонт» (1968) – стали глядацькими сенсаціями, збирали повні зали, а його творчим відкриттям став «експеримент у кадрі», зокрема у фільмі «Я та інші», який розповів про конформізм і феномен групового тиску на людину. Олендер належав до кола Соболева, й коли той помер, працюючи над фільмом «Під прицілом ваш мозок» (1985), він його завершував (фільм здобув головний приз у номінації науково-популярного кіно XIX ВКФ в Алма-Аті). Назви фільмів Віктора Олендера кінця 1980-х («Дев'ять років з екстрасенсами», «Екстрасенси очима очевидців», «Вигнання бісів», «Війна чорної і білої магії») промовисті. Та чому такі екзотичні теми? Ймовірно, тому, що за радянських часів вони були заборонені, хоча в народі ін-

Режисер Фелікс Соболев у фільмі Віктора Олендера
«Фелікс Соболев. Перервана місія». Студія «1+1», 1998.

терес до них існував. Це було продовження наміченої вчителем лінії, хоча вже без грандіозних наукових гіпотез, які живили творчість Фелікса Соболева. Врешті, вже наприкінці 1990-х на студії «1+1», яку очолював Олександр Роднянський, також учень Соболева, Олендер спорудив кінематографічний пам'ятник своєму вчителю – 10-серійний фільм «Фелікс Соболев. Перервана місія»; пізньої години серії показували на тому каналі, а сьогодні можливість подивитися їх надає інтернет.

Таким чином, Олендер переключився на жанр фільм-біографії і створив після «Фелікса Соболева» три цікавих портрети: кінодилогію «Пасажири з минулого століття» та «На незнайомому вокзалі» – про документаліста Ізраїля Гольштейна, й нарешті вісім серій про кіноактора Костянтина Степанкова. Всі три портрети побудовано на фактах життя і творчій біографії кожного з героїв, але в них є ще характер часу й авторська інтонація з притаманною їй публіцистичністю.

Про те, як виник задум стрічки «Костянтин Степанков. Спомини після життя», розповів сам автор: сценарій з'явився ще за життя актора, але фільм створювали вже після його смерті. Цікаво, що ідея народилася ще тоді, коли Олендер дізнався, що в будинку на Рейтарській вулиці і в тому під'їзді, де він мешкає, ще до заміжжя жила Ада Роговцева. Та тільки років через десять по тому він почав записувати розповіді Степанкова на диктофон. За його словами, «у цих майже сповідальних бесідах відкрився світ людини, в якій було славне минуле. <...> Одним із стимулів було бажання разом із Костем Петровичем розповісти про те, що в Києві була кіностудія, одна з найпотужніших в Європі, що мала величезний технічний і творчий потенціал»¹.

Олендер – кінематографіст-дослідник. Він не зрадив засадничим принципам «Київнаукфільму», зокрема ретельності в опрацюванні документального матеріалу, але з тою відмінністю, що перервалися зв'язки з науковими установами і зникла когорта наукових консультантів. Ретельність і дослідницький фанатизм не шкодять його фільмам, вони цікаві тим глядачам, які не втратили поваги до фактів біографії досліджуваної постаті. Ще одну

рису кінопортретів Олендера слід назвати – серйозність. У них немає гумору.

Якщо ви дивитиметесь вісім серій «Костянтин Степанков. Спомини після життя» (Національна кінематека України), то вас здивує, що, завершивши 2008 року перші чотири серії, автор ще навіть не почав перегортати кінематографічну сторінку у творчості знаменитого українського кіноактора. Хоча чого дивуватися, адже повноцінні ролі в кіно до Степанкова прийшли аж 1966 року, тобто коли йому вже виповнилось 38 років. А що ж було у тих чотирьох серіях, запитає читач, який фільму не бачив. Багато різного: за щільністю інформації серіал може позмагатися із аналогічними портретами. Думки Костянтина Петровича озвучив актор Олександр Ігнатуша, чий голос, хоч і відрізняється від голосу самого Степанкова, не відволікає він мовленого (а це на нинішній день неабияка заслуга актора). Монологи Степанкова накладаються на численні фрагменти фільмів, фотографії, багату й маловідому кінохроніку, що бере початок від року народження Степанкова – 1928-го. Зокрема, в першій серії чимало екранного часу автор виділив фільму «Людина з кіноапаратом», мотивуючи це тим, що згадану документальну стрічку свого часу показали в рідному селі Кості, і він побачив її в сільському клубі у 8-річному віці. Глядач має повірити, що дитина зберегла в пам'яті не тільки ту подію, а й реакцію на нього селян, висловлену в критичному монолозі селянки, ясна річ, написаному автором сценарію...

Віктор Олендер вмilo підкреслює особистісне начало: дає слово Кості Петровичу, чіє фото в літньому віці – в кадрі, а за кадром – слова: «Я був професійним актором. Я міг зіграти ката і жертву» (це ілюструється кадрами з фільмів Степанкова, зокрема його роллю чернігівського князя, що був ворогом Ярослава Мудрого), «Це прекрасна і страшна професія», «Ця професія живиться твоєю уявою». Але услід за цим іде розпачливе зізнання: «Тепер ні я, ні моя професія нікому не потрібні».

Цей кінопортрет власне й будується на цьому чергуванні теплих спогадів – про театр імені Івана Франка, про його видатних акторів, про рідну кіностудію та колег, яких Степанков там зустрічав і з якими працював, – з констатацією занепаду кіно, вмирання кіностудії ім. Довженка.

Дивним чином Олендер поєднує непоєднуване. В розповіді про дитячі роки звучить захоплення фільмами, а ще – факт, який Степанков приховував усе життя: 1936 року арештували його батька, священника Петра Волощука, потім випустили, родина (батьки і троє дітей) переїхали в Умань, та в 1937-му не забарився другий арешт, тоді й пролунали страшні материні слова: «Забудьте, що у вас був батько». Вона перепише дітей на своє дівоче прізвище. Але 10-річна дитина з цим не мириться: Костя, холодний і голодний, вирушає на пошуки батька. У той факт, що підліток побував у різних містах, з Архангельськом включно, навіть важко повірити. Він пережив багато, та батька не знайшов – босий і виснажений повернувся додому. Потім була війна, окупація, а після війни мати разом з маленькою донькою заслала себе далеко від України, щоб їх не арешту-

¹ Віктор Олендер: «Костя вважав себе довічним учнем» // Кіно-Театр. – 2009. – № 3 (83). – С. 21.

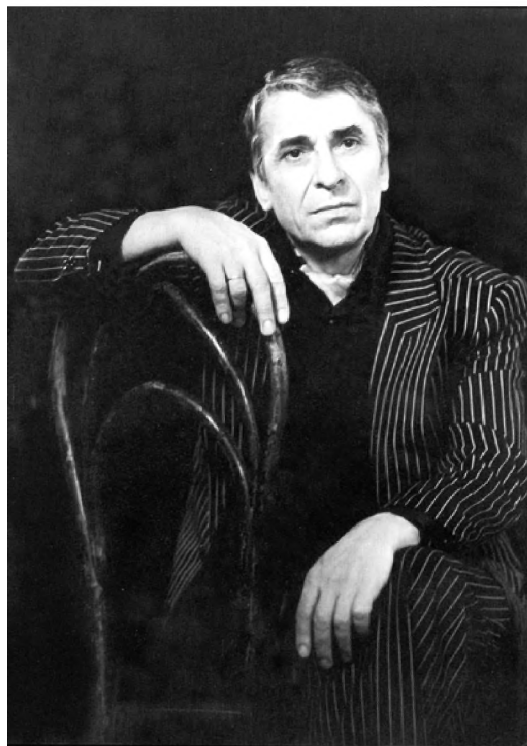

Кінооператор і режисер Ізраїль Гольдштейн у фільмі Віктора Олендера «Пасажири з минулого століття». Національна кінематека, 2001.

вали як родину ворога народу. Костя з його уже загартованим характером їхати з матір'ю відмовився. Він закінчує школу і вступає в Уманський сільгоспінститут. І там стається диво: в Умань приїдуть на гастролі актори провідного театру України, і Амвросій Бучма помітить хлопця, який вів студентський концерт і читав зі сцени Маяковського. Бучма наполягає, аби Костя приїхав вчитися на актора – він того року набрав курс. І дбав про сироту, як батько. На жаль, вчитель Степанкова не дожив до акторського тріумфу свого талановитого учня, але він відразу повірив у нього й ніколи тієї віри не втрачав. Ці маловідомі сторінки біографії Степанкова вражають найбільше.

Раз по раз у споминах Степанкова вривається невимовний біль за рідну кіностудію, яка перетворилася на руїну (це підтверджують документальні кадри). Але бажання розповісти про її тріумфи, про те, які там знімалися актори, які успішні були фільми, перемагає. Ось ці почуття – гордість і біль утрати – постійно вступають у протистояння, змагаються, хоча перемагає тут бути не може. Одне слово, якщо ви захочете дізнатися історію Театру ім. Франка (до речі, цього року він відзначив своє сторіччя), історію Київської кіностудії ім. О. Довженка, дивіться фільм Віктора Олендера «Костянтин Степанков. Спомина після життя» – ретельнішої історії ще не створив ніхто.

Але є у фільмі й суперечливі речі: Степанков, згадуючи 1950-ті роки, коли він приходив на кіностудію, аби подивитись на дива, які там творились у павільйонах, у басейнах, де знімали морські шторми, постійно підкреслює своє захоплення російськими акторами, як-от Борис Бабочкін, Павло Кадочников, Микола Крючков, Борис Андреев (і при згадці кожного йдуть кадри з фільмів). Звичайно, на Київській студії знімали кіно російські режисери, тож і російські актори були тут своїми людьми. Чому так? Куди поділися режисери й актори українські? Такого питання не виникає. Єдиний коментар: наші актори були не гіршими за російських. Ясна річ, тільки навіщо демонструвати комплекс меншовартості, порівнюючи їх з російськими. Й чому не з французькими чи польськими?

Кіноактору Костянтину Степанкову Віктор Олендер присвятив фільм «Костянтин Степанков. Спомина після життя», 8 серій. Національна кінематека, 2008–2013.

Щоправда, зарубіжні актори в СРСР не знімалися, однак зарубіжні стрічки були ж у прокаті.

Та в наступних чотирьох серіях Віктор Олендер віддав данину саме українським акторам – Миколайчуку, Брондукову та багатьом іншим, з ким випало зніматися Степанкову. Сприймати повільний темп фільму непросто. Чи розумів автор, що час радикально змінився, став динамічнішим, що юні глядачі вже вирости на іншому кіно, що вони нездатні сприймати повільний, розмірений темп, зрозуміти горе літньої людини, яка все життя віддала кіно, а останнє десятиліття була всіма покинута й фактично забута. Психіка не витримувала цього, здоров'я підводило, насичене життя невблаганно наближалось до завершення...

На запитання, чи потрібне документальне кіно, Віктор Олендер відповів ствердно, адже це хроніка епохи. «Звісно, воно потрібне. А глядачеві... Свого часу перші серії фільму про Степанкова йшли в кінотеатрі "Київ". Було це у 2010 році. Була велика афіша. Колеги вітали з успіхом: мовляв, у теперішні часи рідко можна потрапити на великий екран. Але за тиждень цей фільм подивилося небагато глядачів. З іншого боку, документальному кіно тепер більше місця на телебаченні, де воно іноді з'являється».

Олендер розумів, що завоювати глядача документальним фільмом нереально. Але він був одержимий своєю роботою й не уявляв життя без неї. Усе ж і в наш час нікуди не поділися шанувальники документалістики, спроможні поцінувати довгі, неспішні фільми, адже в них пульсує жива думка про життя людей, які творили українське кіно.